

РЕЦЕНЗИЯ

От проф. д-р Цанка Златева Попзлатева

СУ „Св. Климент Охридски“

област на висше образование 3 „Социални, стопански и правни науки“; професионално направление 3.2 „Психология“; научна специалност Специална психология” (05.06.20)

на дисертационен труд с тема:

ПОВЕДЕНЧЕСКИ И ОБРАЗОВАТЕЛНИ АСПЕКТИ НА ДИФЕРЕНЦИАЛНАТА ДИАГНОЗА МЕЖДУ ДЕФИЦИТ НА ВНИМАНИЕТО/ХИПЕРАКТИВНОСТ И ДИСЛЕКСИЯ

за присъждане на образователната и научната степен „**доктор**“ в област на висше образование 3 „Социални, стопански и правни науки“, професионално направление 3.2. „Психология“, научна специалност Специална психология”

на Албена Володева Игнатова

Дисертационният труд на Албена Игнатова разработва значим теоретичен проблем в областта на специалната психология, който отразява актуални потребностите на диференциално-диагностичните дейности в съвременната училищна и клинична психологическа практика, както и на образователно-възпитателния процес в началните образователни степени. Главният изследователски интерес е ориентиран към изясняване на специфичната когнитивно-поведенческа структура на дефицити и потенциали за овладяване на четивни компетентности и саморегулативни умения на деца с невроразвитиен тип нарушения от субкатегориите, обособени в новия медицински класификатор ДСН-5/2013, като Дефицит на внимание/хиперактивност и Специфично нарушение на ученето (дислексия). Въпреки че значителният когнитивен потенциал на тези деца е общопризнат, съвременните научни изследвания все по-ясно демонстрират незадоволителен

прогрес в четивната компетентност и задълбочаване на дезадаптивните форми на поведение. Явно е, че прилаганите терапевтични стратегии не постигат своевременни ефекти и главните възпитателни и образователни задачи в началното училище остават нереализирани. Това е сериозна предпоставка за увеличаване на проблемите в когнитивно и личностно функциониране през следващите възрастови периоди. В настоящия дисертационен труд въпросът за своевременната диференциална психолого-педагогическа диагностика на деца е оценена като ключов момент в конструирането на по-адекватна среда за тяхното развитие. По-доброто научно разбиране за структурата на когнитивно-поведенческите дефицити/потенциали в конкретен възрастов момент и в различни житейски ситуации може да бъде интерпретирано като разширен достъп до „зоната на близкото развитие”, в терминологията на Л. С. Виготски, призната за водещ ориентир в организацията на ефективни социално-педагогическите условия за съвместно учене в училищния клас, семейната среда или рехабилитационно-терапевтични дейности.

Дисертацията е разработен като теоретико-емпирично изследване с общ обем от 149 страници, структурирано в три теоретични и две емпирични глави, увод, заключение, приноси, библиография и приложения. Текстът е онагледен чрез 28 таблици и 17 фигури, които са адекватни и улесняват смисловото декодиране на информацията. Библиографската справка включва 197 литературни източника с изразена доминанта на англоезичните публикации. Това е показателно за добра ориентация в съвременния научен статус на проблематиката. Цитирането в текста и в литературна справка е коректно, като следва общоприети научни стандарти.

Целите и задачите на изследователската работа са заявени още във въвеждащата част и произтичат от направена обосновка на теоретичната и научно-приложната значимост на проблематиката. По същество, докторантката защитава тезата за външно сходство на поведенческата симптоматика на ученици с ХАДВ и с дислексия, свързано с трудностите в овладяване на писмения език и съзнателната поведенческа саморегулация, което извежда на преден план нуждата от по-добри диференциално-диагностични критерии, показатели и оценъчни инструменти. Конкретната формулировка на тезата в текста, обаче е недостатъчно ясна и с поставения акцент върху аргументи, свързани с очаквана „липса на статистически

корелационни зависимости между двете категории нарушения на развитието” (с. 7) не звучи логично. Независимо от това, в своята теоретична и емпирична част дисертацията систематизира съществени аргументи за биологични и когнитивно-поведенчески различия между двете субгрупи ученици.

Динамиката на теоретичните виждания и емпиричните доказателства за водещата поведенческа симптоматика, етиологията, вторичните и високочестотните коморбидни нарушения в случаите на ХАДВ е обсъдена в историческа перспектива. Обособен е същественият принос на неврокогнитивната наука и неврообразните технологии за изясняване на специфичните морфо-функционални мозъчни дефицити и тяхното включване в съвременните обяснителни модели, които идентифицират два главни симптомокомплекса - дефицит на внимание и хиперактивност/ импулсивност. В тази посока задълбочено е анализирана невропсихологическата концепция на R. Barkley, която има съществен принос за поява на един нов поглед върху феноменологията на този тип нарушения в развитието, намерил отражение в най-новия класификатор на психичните разстройства (DSM-V, 2013). След сравнителен анализ с по-старите версии на DSM, са систематизирани главните предимствата на промените в диференциално-диагностичните критерии за ДВХА. Акцентът е върху тези, които засягат възрастовите вариации на симптоматиката, особените проявления в различна социална среда, въведената 3-степенна скала за оценка тежестта на симптоматиката, както и изискването за потвърждаване на симптомите от два независими източника. Подчертаната социална насоченост на международните диагностични критерии поставя нови изисквания за предварителни наблюдения върху детското развитие, училищните постижения и поведенческите прояви в различни социални ситуации.

Сложността на проблематиката за феноменологията на дислексията също е разгледана в исторически аспект, след което е изведена продуктивността на междудисциплинарните изследвания, съчетаващи методите на когнитивната психология с тези на невронауките. Теориите за фонологичен и лингвистичен дефицит, за зрителен дефицит, за скорост на номинирането, идентификация на думите и свързването им в текста и др. намират биологични обяснения за дислексията в детска възраст. Заедно с генетичните и когнитивните находки за етиологията, те насочват към нови

хипотези за възрастови различия и вътрешна диференциация на категорията дислексия. В тази част на разработката докторантката прави опит за очертаване на актуален модел чрез дискусии около дефинициите, диагностични критерии в различните класификационни системи, систематизиране на водещи и вторични характеристики на случаите с дислексия с висока честотност в научната литература. За разлика от предходната глава, в обхвата на анализа тук не попада новата концепция в DSM-V за поставяне на единна диагноза - „Специфично разстройство на ученето”, в която дислексията е само едно от нейните проявления или симптомокомплекс. Подобно на диагнозата ДВХА са поставени допълнителни изисквания за потвърждение на симптоматиката в предварителни изследвания и наблюдения в училище, семейството или в клинични изследвания. Важен момент в тази нова ревизия е указаната диференциация между „Специфично разстройство на ученето” и „Училищни затруднения”, което е ядрото на научната дискусия в третата глава от дисертацията. Сравнителният анализ на четивните компетентности и екстернализираното поведение в случаите на ДВХА, дислексия и „обучителни трудности” позволява да бъдат изведени близките или идентични характеристики, които са риск за правилната идентификация на същинската когнитивно-поведенческа структура в начална училищна възраст. В тази посока са отбелязани нарушено внимание, хиперактивност, невъзможност за довършване на задачите, трудно усвояване на училищния материал, несправяне с поставената работа за възрастни. Коментирани са данните за висока честота на коморбидност, връзката между затрудненията в четенето и поведенческите проблеми, и др. Може да се обобщи, че е разработен системен и логичен теоретичен модел.

Дизайнът на емпиричното изследване предлага формулирани обект и предмет на изследването, цел и задачи. Работните хипотези са във връзка с очаквани различия в структурните връзки между четивна компетентност и екстернализираното поведение, които могат да бъдат важни диференциално-диагностични критерии за идентифициране на ученици с ДВХА и с дислексия.

Изследването прилага миксиран качествено-количествен подход в събирането на емпирични данни в условията кроссекционална организация и контролиран психологически експеримент. Подбрана е извадка от 89 ученика от начална училищна възраст, техните родители и учители. Формирани са две

експериментални групи от ученици с клинична диагноза Дислексия (30 ИЛ) и ученици с диагноза ХАДВ (30), както и контролна група от техни връстници с нормативно развитие (29 ИЛ). Условиата на „лице-лице“ комуникацията в експерименталната процедура за оценка на четивната компетентност, а също и процедурата за изследване на екстернализираното поведение в различна социална среда са стандартизирани. Тази организация предоставя паралелна възможност за поглед в дълбочина към детските стиловете на учене, а от друга страна - за събиране на количествени данни с перспектива за търсене на закономерни връзки и проверка на статистическата им достоверност. Това е определено предимство на настоящото емпирично проучване. За целите на количествената обработка са подбрани адекватни методи за дескриптивен анализ и статистическия извод.

Психологическият инструментариум е подбран в съответствие с изследователската цел. Конструираният авторски диагностичен тест за четивни умения се базира на добре обосновани невропсихологични, възрастови и образователни критерии. Обособени са два основни домейна на четивната компетентност, които отразяват процесите на декодиране и разбиране на писмен текст. В тяхната структура са включени 6 субскали, които кореспондират с основните етапи в усложняващите се четивни умения. Критериите и показателите за количествена оценка на четивното поведение са стандартизирани.

Екстернализираното поведение на учениците се оценява чрез широко използвана в международната диагностична практика батерия от въпросници на Barkley & Murphy (1998) - Въпросник за деструктивно поведение, Въпросник за ситуации вкъщи и Въпросник за ситуации в училище. Първият е във вариант за родители и учители, като обхваща 4 биполярни скали, отразяващи симптоматиката на Дефицит на внимание, Хиперактивност/импулсивност, Опозиционно и Поведенческо разстройство, описана в DSM. Въпросниците за ситуации измерват поведението чрез стандартизирани количествено-качествени показатели за честота и тежест на симптоматиката в 16 обществени и семейни ситуации и 12 училищни. Изборът на този изследователски инструментариум отразява новата социална концепция, интегрирана в съвременната клинична диференциална диагностика на нарушенията в развитието.

Резултатите са описани и анализирани в пета глава по посока на издигнатите работни хипотези. Потвърждават се предположенията за качествено различна структура на четивните компетентности/дефицити в трите изследвани групи ученици, което се приема за ефективен ориентир за диференциалната диагностика в периода на началната училищна възраст. Особен интерес представляват изведените предимства на учениците с дислексия, в сравнение с учениците с диагноза ХАДВ, в семантичната обработка на текста. Този факт е показателен за техния нереализиран потенциал и нуждата от нетрадиционни подходи в обучението за усвояване на декодиращите техники. От друга страна, се появява очертана потребност от по-голямо внимание към усвояване на умение за четене с разбиране в субгрупата на децата с ДВХА.

Проучването установява наличие на качествено различни структури и на екстернализирано поведение в изследваните субгрупи ученици. Това е важна находка за клиничните и училищните диагностични дейности, но също е индикатор на нуждата от диференцирани възпитателни и психотерапевтични подходи в двете изследвани категории деца с атипично развитие. В този смисъл особено внимание заслужава установената лека форма на хиперактивност/импулсивност при учениците с дислексия. Използваните регресивни модели в статистическата обработка на емпиричните данни са открили възможност за установяване на диференциално-диагностичната стойност на проявленията на поведенческата симптоматика в различни социални среди и ситуации.

Емпирично потвърдената значима корелационна зависимост между висшите равнища на четивна компетентност (четене и разбиране на текст) и екстернализирано поведение в начална училищна възраст, въпреки очакваната противоположна посока на причинно-следствените връзки в двата профила на атипичното развитие, поставя във фокус сериозния проблем за възможните трансформации и задълбочаване на негативните тенденции в личностното функциониране на следващите възрастови етапи и училищни степени.

Във връзка с проблематиката на дисертационния труд, докторантката е представила 6 броя публикации, 4-ри от които са самостоятелни и две в съавторство.

Авторефератът отразява обективно главните моменти на дисертационния труд и самооценката на научните приноси.

В хода на рецензията направих някои бележки и препоръки, но накрая бих искала да коментирам адекватността на използваните термини „обучителни трудности“, „обучителни аспекти“ и др. По мое мнение, „обучителни“ е неточен български превод на научни понятия, който е намерил неправомерно широко разпространение в българската специализирана литература. Той се идентифицира нееднозначно от различните автори в смисъла на общо нарушение на ученето, специфично нарушение на ученето или училищни затруднения. Това е пречка за свободното декодиране и разбиране на съответните научни идеи и текстове. Считам, че трудностите в обучението на децата са проблем на педагозите, а трудностите/нарушенията във вътрешните процеси на учене (на клинично равнище) и „училищните затруднения“ са индивидуални характеристики, централни за проблематиката за диференциално-диагностичните критерии на нарушенията в развитието.

Във връзка с терминологията имам още един коментар и въпрос. Теоретичният модел на емпиричното изследване и интерпретацията на резултатите се базират на съвременната концепция на Barkley за нарушените процеси на саморегулация и поведенчески контрол, която е изходна за аргументацията на диференциално-диагностичните критерии и официалното название на медицинската диагноза „Дефицит на внимание и хиперактивност/импулсивност“ в ревизиите на DSM – IV и V. Наблюдава се вариативно използване на тази терминология и нейното съкращение ДВХА в заглавието и някои части на текста и предпочитание към термина „Хиперактивност с дефицит на внимание“ (название на официална клинична диагноза в МКБ-10) със съкращение ХАДВ в доминиращата част на текста. Въпросът ми е, съзнателно ли е контролирана тази вариация или е приета тяхната взаимна заменяемост на термините?

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Считам, че е проведено задълбочено научно изследване на значим проблем за психологическата теория, клиничната и училищната диагностична

практика. Разширено е научното разбиране за диференциално-диагностичните критерии в идентификацията на две широко разпространени разстройства на детското развитие, като са изяснени важни различия в социалния контекст на поведенчески проявления и техните спецификите в периода на началната възраст.

Всичко това, ми позволява с убеденост да препоръчам на уважаемото научно жури да присъди на **Албена Володева Игнатова** образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 3 „Социални, стопански и правни науки“, професионално направление 3.2. „Психология“, научна специалност Специална психология”.

РЕЦЕНЗЕНТ:

(Проф. д-р Цанка Попзлатева)

26.09.2016